

КОРЧЕВНАЯ Л.А. ОСНОВНЫЕ ПОНЯТИЯ ПРАВА В ПОЗИТИВИЗМЕ: КРИТИЧЕСКИЙ ОПЫТ
Раскрывается природа юридического позитивизма как гетерогенной теории.

KORCHEVNAJA L.A. THE BASIC CONCEPTS OF THE LAW OF POSITIVISM: CRITICAL EXPERIENCE
The nature of legal positivism as heterogeneous theory is opened.

УДК 342.34

О.Ю. ТОДИКА, канд. юрид. наук, доц.

Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ НАРОДОВЛАДДЯ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТИ

Розглядається взаємозв'язок народовладдя та конституціоналізму, аналізуються теоретичні та конституційно-правові проблеми реалізації народовладдя, що постають перед Україною в умовах сучасної конституційної реформи. Визначається комплекс чинників, що негативно впливають на становлення народовладдя на пострадянському просторі.

Народовладдя - визначальний принцип конституційного ладу. Актуальність його конституційно-правового закріплення безперечна, особливо для пострадянських держав. Ця проблема вельми актуальна в світлі конституційної реформи, що проводиться в Україні, і, передусім в аспекті того, що згідно із законопроектом № 4105 (варіант В. Медведчука - П. Симоненка), за який 23.12.2003 року проголосувало 276 народних депутатів, передбачається, що з 2006 року Президент України буде обиратися не народом безпосередньо, а Верховною Радою. При цьому нова редакція ст.103 Основного Закону буде зобов'язувати парламентаріїв протягом трьох місяців обрати нового главу держави. Для цього він повинен отримати підтримку не менш ніж двох третин від конституційного складу Верховної Ради.

Проблема народовладдя на сучасному етапі досліджена явно недостатньо, тим більше, що трансформаційний період розвитку держави і суспільства на пострадянському просторі ставить низку питань, які необхідно вирішувати з урахуванням нових політико-правових реалій. Досить широко з марксистсько-ленінських позицій дана проблема досліджувалася в радянський період [1-9]. Але проблема демократії, народовладдя стає предметом аналізу і в теперішній час [10-17].

Разом із тим, вона далеко не повністю досліджена як в загальнотеоретичному, так і конституційно-правовому аспектах. Передусім, з точки зору взаємозв'язку народовладдя і конституціоналізму, чинників, що впливають на становлення і розвиток народовладдя в Україні, в інших республіках СНД на сучасному етапі, впливу конституційно-правової реформи на механізм народовладдя. Все це свідчить, що проблема народовладдя була, є і буде завжди актуальною. Народ – першоджерело влади. Але далеко не завжди його воля є визначальною в конституційно-правових процесах. Багато що залежить від політичного режиму в країні, рівня політичної і правової культури на-

селення, якості конституційного регулювання суспільних відносин, особливо в політичній сфері. На ці проблеми народовладдя в даній статті ми і звертаємо, передусім, увагу.

В першу чергу, є необхідність підкреслити взаємозв'язок таких категорій як “конституціоналізм” і “народовладдя”. Між собою вони взаємопов'язані як в онтологічному, так і гносеологічному аспектах, і категорія “конституціоналізм” ширше за категорію “народовладдя”. Практика свідчить, що реальне народовладдя неможливе без розвиненого конституціоналізму, а він, в свою чергу, знаходить втілення в політико-правових принципах конституційного ладу, в тому числі в народовладді. Ідея народовладдя, закріплена в тексті конституції, визначає демократичний вектор розвитку суспільства, його концептуальні устої. Конституціоналізм і народовладдя пов'язані з конституцією як основним законом держави і суспільства, з напрямом модернізації політичної системи як суспільств з усталеними демократичними традиціями, так і суспільств, що знаходяться на перехідному етапі свого розвитку.

На сучасному етапі не можна розглядати процес становлення і розвитку конституціоналізму поза процесом втілення на практиці народовладдя на пострадянському просторі. Якість конституціоналізму, як важливого політико-правового явища, в значній мірі визначається втіленням народовладдя, оскільки народ – першоджерело влади. З цього виходять усі конституції демократичних держав в світі, в тому числі Конституція України (ст.5).

Разом із тим, закріплення на рівні Основного Закону принципу народовладдя ще не означає, що у відповідній країні є конституціоналізм, оскільки між нормативним його закріпленням на конституційному рівні і реальністю нерідко є великі відмінності, що визначається якістю законів про вибори, законодавства про референдуми, реалізацією на практиці правових приписів, іншими чинника-

ми. При цьому потрібно враховувати, що конституціоналізм знаходить втілення і відображення не тільки через народовладдя, але і через інші аспекти, і, передусім – через забезпечення прав людини і громадянина.

Механізм народовладдя виявляється через формування органів державної влади і місцевого самоврядування, виявлення волі народу на загальнодержавних референдумах. Все це стосується безпосередньо становлення і розвитку конституціоналізму на демократичних засадах в умовах формування правової державності. Разом із тим, сам механізм реалізації народовладдя є критерієм якості конституціоналізму. Недоліки, прогалини виборчого законодавства, застосування “брудних” виборчих технологій, адміністративного ресурсу, проведення референдумів, результати яких не втілюються в політико-правовій практиці, не сприяють становленню ні народовладдя, ні конституціоналізму.

Конституціоналізм і народовладдя визначаються цілісною системою чинників. Істотне значення для їх становлення і розвитку мав період становлення незалежної державності українського народу, перший етап конституційних реформ, коли були прийняті Декларація про державний суверенітет України, Акт проголошення незалежності України.

Той етап державно-правової реформи в Україні передбачав: 1) демократизацію суспільних відносин, демонтаж однопартійної системи і створення можливостей для становлення і розвитку політичного різноманіття, який з неминучістю повинен був привести до створення багатопартійної системи; 2) відновлення дієздатності представницьких органів державної влади – Рад народних депутатів, які конституційно визнавалися основою державного механізму, але які на тому етапі суспільного розвитку в значній мірі виконували декоративну роль; 3) створення політико-правових передумов для становлення України як суверенної, незалежної держави, що знаходило відображення в новелізації чинної на той час Конституції Української РСР 1978 р.; 4) ліквідацію пережитків командно-адміністративної системи, диктату і тоталітаризму в духовній сфері, і, передусім, цензури засобів масової інформації; 5) створення правових і організаційних передумов для формування плюралізму думок, ідеологічного плюралізму, свободи наукової творчості, інтелектуальної свободи; 6) ліквідацію бюрократичного свавілля чиновників, закритого “кабінетного” стилю прийняття державних рішень, спробу забезпечити “прозорість” влади, підконтрольність чиновників суспільству; 7) в сфері економічних відносин – створення правових і організаційних передумов для конкуренції різних форм власності, захист перших кроків приватної ініціативи і підприємництва; 8) визнання провини держави за найгрубіші порушення прав людини в тоталітарний період і неприпустимість повторення даної практики в майбутньому (це стосувалося і практики репресій відносно цілих народів, наприклад, кримськотатарського); 9) спробу децентралізації державної влади, перерозподілу повноважень і ресурсів між центром і регі-

онами, проведення науково обґрунтованої регіональної політики, надання нового імпульсу роботі місцевих Рад народних депутатів; 10) демократизацію виборчої системи в рамках радянської форми правління, спробу зробити дану систему змагальною, що відповідає західним демократичним моделям; 11) підвищення політико-правової активності громадян; 12) поступове введення в правову систему зразків і моделей західного конституціоналізму, прав і свобод людини і громадянина; 13) підготовку нової конституції, яка відповідала б сучасному етапу розвитку держави і суспільства, демократизації соціальних процесів.

Це був особливий етап в становленні народовладдя і державності Українського народу, унікальний час для початку конституційної реформи, оскільки в країні склався загальнонаціональний консенсус навколо необхідності реформ в економічній, політичній і духовній сферах і загального вектора їх спрямованості. Конституційний процес ішов паралельно назрілим соціальним потребам суспільства.

На жаль, багато з того, що було задумано, не реалізувалося належним чином з багатьох обставин. Але процес демократизації розвивався. У нього є декілька етапів. І головний з них – це прийняття в 1996 році нової Конституції України.

Разом із тим, ніколи не можна забувати джерела сучасної системи народовладдя. Вважаємо, що для сучасного періоду становлення народовладдя особливе значення мало прийняття Верховною Радою України 16 липня 1990 р. Декларації про державний суверенітет України, в якій було закріплено, що, виражаючи волю народу України, Верховна Рада УРСР проголошує державний суверенітет України як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки в межах її території, і незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах. Окремим розділом Декларації був розділ “Народовладдя”, в якому встановлювалося, що народ України є єдиним джерелом державної влади в Республіці, і що повновладдя народу України реалізується на основі Конституції як безпосередньо, так і через народних депутатів, обраних у Верховну Раду і місцеві Ради. Закріплювалося, що від імені всього народу має право виступати виключно Верховна Рада УРСР. При цьому жодна політична партія, громадська організація, інше об’єднання або окрема особа не може виступати від імені народу України.

У Декларації встановлювалися концептуальні основи народовладдя і державності Українського народу, до яких, на наш погляд, потрібно, передусім, віднести: державна влада в Республіці здійснюється на основі принципу розподілу влади на законодавчу, виконавчу і судову; Україна має своє громадянство; Україна забезпечує рівність всіх громадян перед законом незалежно від походження, соціального, майнового стану, расової і національної приналежності, освіти, мови, політичних переконань, інших обставин; Україна здійснює верховенство на всій своїй території, самостійно визначає свій економічний статус,

самостійно визначає порядок організації охорони природи на території Республіки і порядок використання природних ресурсів; Україна самостійно вирішує питання науки, освіти, культурного і духовного розвитку української нації, гарантує всім національностям, що проживають в Республіці, право на вільний національно-культурний розвиток. Ці та інші положення Декларації про державний суверенітет України лягли в основу Конституції України 1996 р., інших нормативно-правових актів, що визначили демократичний вектор розвитку держави і суспільства, становлення народовладдя.

У десятому розділі Декларації "Міжнародні відносини" встановлюється, що Декларація є основою для нової Конституції, законів України і визначає позиції республіки при підписанні міжнародних договорів. Це положення зіграло свою роль для активізації державно-правового будівництва і затвердження народовладдя. Деякі народні депутати навіть пропонували надати Декларації статус конституційного закону. Але перемогла позиція, що Декларація повинна залишатися документом, що урочисто проголошує державний суверенітет України, керуючись принципами якої, необхідно підготувати принципово нову Конституцію, яка б відповідала світовим стандартам, базувалася на теоретичних основах і практичному досвіді національного і міжнародного конституціоналізму [18, с.9].

Таким чином, можна зробити висновок, що для становлення народовладдя і державності в аспекті ідей вітчизняного і світового конституціоналізму, в Україні особливе значення має також Акт проголошення незалежності України, прийнятий 24 серпня 1991 р., в якому закріплено, що Верховна Рада проголошує незалежність України і утворення самостійної держави - Україна, що територія України є неподільною і недоторканою, і відтепер на її території діють виключно Конституція і закони України. Декларація про державний суверенітет України і Акт проголошення незалежності України зіграли величезну роль в становленні і розвитку в Україні народовладдя і конституціоналізму, демократичної державності.

Виходячи з сучасного розуміння конституціоналізму, в Основному Законі більш ємко закріплюється механізм народовладдя. Так, згідно ст.2 Конституції України 1978 р., вся влада в Україні належить народу, і народ здійснює державну владу через Ради народних депутатів, які складають політичну основу України. Всі інші органи підконтрольні і підвітні Радам народних депутатів. Зовсім інше формулювання міститься в Конституції України 1996 р.: "Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади і органи місцевого самоврядування" (ч.2 ст.5). Отже, конституційно визначається, що воля народу реалізується не тільки через Ради народних депутатів, а через форми безпосередньої демократії (передусім, через вибори і референдуми), через державний механізм (Верховну Раду України, Президента України, виконавчі органи державної влади, органи суду і прокуратури), а також

через органи місцевого самоврядування.

Таким чином, збагачується сам механізм реалізації волі народу на різних рівнях соціальної системи. Це доволі важливо, і йде в руслі демократизації суспільних процесів, становлення народовладдя. По такому шляху закріплення волі народу на конституційному рівні пошли загалом більшість країн СНД. Але, безумовно, є й істотні відмінності в конституційному закріпленні народовладдя і механізму його реалізації.

На розвиток народовладдя впливає цілий комплекс чинників політичного, економічного, соціального характеру, рівень правової культури громадян, ступінь розвитку конституційного законодавства. До позитивних чинників і тенденцій розвитку народовладдя в Україні, Російській Федерації, Республіці Молдові, інших країнах СНД потрібно віднести: а) прийняття нових конституцій, що закріплюють такі важливі принципи конституційного ладу, як розподіл влади, пріоритет прав людини, пряму дію конституції, її вищу юридичну силу в системі національного законодавства, політичну й ідеологічну багатоманітність; б) демократизацію суспільних процесів, формування громадянського суспільства; в) становлення парламентаризму; г) введення в політико-правову практику проведення як загальнодержавних, так і місцевих референдумів; д) закріплення на конституційному рівні характеристики держави як демократичної, правової, соціальної; е) формування національного законодавства, і, передусім конституційного, на демократичних засадах, урахування в правовому регулюванні зарубіжного досвіду конституціоналізму і парламентаризму.

Разом із тим, є комплекс чинників, що негативно впливають на становлення народовладдя на пострадянському просторі. До них, передусім, слід віднести чинники, пов'язані зі станом законодавства, яке регулює відносини, пов'язані з реалізацією народовладдя:

1. Нестійкість, рухливість конституційно-правового регулювання, особливо стосовно виборчого законодавства. Так, за роки незалежності України тричі змінювався Закон "Про вибори народних депутатів України".

2. Відсутність у політичній еліті чіткої позиції відносно конституційного реформування держави і суспільства. Яскравим прикладом цього є здійснювана тепер конституційна реформа, де одні політичні сили виступають за обрання з 2006 р. Президента України парламентським шляхом, а інші – за те, щоб залишався існуючий порядок його обрання безпосередньо народом. Одна частина народних депутатів за те, щоб вибори до Верховної Ради України проходили на основі пропорційної виборчої системи, а інші - на базі існуючої змішаної системи. Все це дає підстави стверджувати про відсутність чіткої державної політики в сфері здійснення народовладдя.

3. Відставання законодавця в регламентації суспільних відносин у сфері народовладдя. Так, чинний Закон України "Про всеукраїнські та місцеві референдуми" 1991 р. не приведений у відповідність з нормами чинної Конституції; є всі умови вже давно ухвалити закон в новій редакції,

тим більше, що маємо декілька варіантів закону. Досі відсутнє українське законодавство, регулююче порядок проведення мітингів, походів, демонстрацій, що дає можливість зловживати правом як при проведенні відповідних акцій громадянами, так і органами державної влади і органами місцевого самоврядування.

4. Недостатня якість регламентації суспільних відносин, передусім щодо виборів. Виборчі закони недостатньо виписані в процесуально-процедурному аспекті. Так, незважаючи на те, що свого часу Закон України "Про вибори Президента України" був найбільш процедурно виписаним у системі виборчих законів, під час виборів глави держави у 1999 р. вади правового регулювання цього Закону доводилися знівелювати Центральній виборчій комісії. Зважаючи на неповноту регулювання виборчих процедур, ця Комісія ухвалила в межах своїх повноважень в період президентської виборчої кампанії 1999 р. близько 50 положень, методичних роз'яснень, рекомендацій щодо порядку застосування виборчого закону з питань організаційно-методичного та документального забезпечення виборів Президента України. Причому така практика складається не тільки в Україні, а й в інших країнах СНД [19, с.12]. Але ж слід враховувати, що ст.103 Конституції визначає, що порядок проведення виборів Президента України встановлюється законом. Більше того, п.20 частини першої ст.92 Конституції встановлює, що організація і проведення виборів та референдумів в Україні визначається виключно законами. В ст.8 Закону "Про вибори Президента України" передбачено, що організація і проведення виборів Президента України регулюються Конституцією України, законами України "Про вибори Президента України", "Про Центральну виборчу комісію" та іншими законами України.

Окрім негативних факторів, що пов'язані з якістю конституційно-правового регулювання відносин народовладдя, є негативні чинники самого процесу реалізації народовладдя, до яких, насамперед, можна віднести: низький рівень правової культури суб'єктів виборчих право-відносин, що проявляється в абсентеїзмі значної частини громадян, тобто небажанні брати участь у виборах; застосування "брудних" виборчих технологій; порушення законодавства при підрахунку голосів; поява в бюлетенях по виборах в мажоритарних округах по 4-5 осіб з однаковим прізвищем; масове взяття відкріпних талонів, щоб проголосувати в іншому окрузі і підтримати "свого" кандидата в народні депутати тощо.

Соціально-економічні фактори теж суттєво впливають на реалізацію народовладдя. Виплата заробітної плати, пенсій і стипендій, безробіття, стан житлово-комунального господарства, транспорту, ціни на продовольчі товари, перепони в розвитку малого підприємництва, бізнесу – все це чинники, які впливають на політичну активність громадян, і, відповідно, на процес народовладдя.

Тому підвищення потенціалу народовладдя в Україні, Росії та інших країнах СНД пов'язане з: а) подальшим вдосконаленням конституційного законодавства; б) регла-

ментацією тих форм безпосередньої демократії, які ще не врегульовані; в) оптимальним врахуванням вітчизняного і зарубіжного досвіду регламентації різних форм представницької і безпосередньої демократії; г) виробленням державної правової політики в сфері народовладдя і її впровадженням на наукових засадах; д) формуванням у населення, працівників державного апарату сучасної політико-правової культури; е) вжиттям заходів щодо забезпечення конституційної законності в сфері реалізації народовладдя.

Завжди слід враховувати, що утвердження демократії, як форми держави і образу правління, визначених Конституцією України, означає, що державні інституції повинні діяти в інтересах народу, а не в суто своїх інтересах, що стрижнем всякої демократії є уява про те, що народ є носієм влади, її першоджерелом, тому конституційно-правова реформа, яка проводиться в Україні, повинна бути спрямованою на забезпечення права народу визначати конституційний лад, як це зазначено в ст.5 Основного Закону, а не звужувати право народу і кожного громадянина України. В позитивному аспекті, з точки зору конституювання і легітимації влади, слід брати до уваги, що оскільки народ є носієм і першоджерелом влади, то будь-яке використання і реалізація державних повноважень має проводитись в інтересах народу, а не окремих соціальних прошарків населення чи політичних угруповань. Уява, що народ є вихідним пунктом легітимації державної влади, в тому числі президентської, є базовим в розумінні демократії. Тому позбавлення права Українського народу безпосередньо обирати главу держави не можна вважати кроком до розвитку народовладдя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коток В.Ф. Референдум в системе социалистической демократии. –М.: Наука, 1964. –124 с.
2. Денисов А.И. Основные черты социалистической демократии в СССР. –М.: Юрид. лит., 1966. –221 с.
3. Безуглов А.А. Суверенитет советского народа. –М.: Юрид. лит., 1975. –238 с.
4. Денисов А.И. Общая система социалистической демократии. –М.: Юрид. лит., 1975. –196 с.
5. Чехарин Е.М. Советы народных депутатов – воплощение народовластия. –М.: Юрид. лит., 1978. –236 с.
6. Селіванов А.О. Здійснення радянського народовладдя. –К.: Політвидав України, 1983. –112 с.
7. Кузьмин Э.Л. Демократия: некоторые вопросы теории, методологии и практики. –М.: Юрид. лит., 1986. –96с.
8. Цвик М.В. Теория социалистической демократии (Государственно-правовые аспекты). –К.: Вища школа, 1986. –127 с.
9. Лучин В.О. Референдум в механизме социалистического самоуправления народа // Социалистическое самоуправление: опыт и тенденции развития. –М.: Изд-во ИГ-ПАН СССР, 1986. –С.23-27.
10. Ковлер А.И. Исторические формы демократии:

проблемы политико-правовой теории. –М.: Наука, 1990. – 116 с.

11. Дмитриев Ю.А. Концепция народовластия в современной России (государственно-правовые проблемы теории и практики): Автореф. дис... докт. юрид. наук: 12.00.02. -М., 1994. –32 с.

12. Волянська Г.М. Народний суверенітет та форми його реалізації в Україні: конституційно-правові аспекти: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02. -К., 1995. –18с.

13. Ковлер А.И. Кризис демократии? Демократия на рубеже XXI века. -М.: Наука, 1997. –210 с.

14. Георгіца А.З. Сучасний парламентаризм: проблеми теорії та практики. -Чернівці: Рута, 1998. –336 с.

15. Мамут Л.С. Народ в правовом государстве. –М.: НОРМА, 1999. –98 с.

16. Нудненко Л.А. Теория демократии. –М.: Юристъ, 2001. –216 с.

17. Погорілко В. Основні засади безпосередньої демократії // Право України. -2001. -№ 8. –С.26-32.

18. Юзьков Л. Від Декларації про державний суверенітет України до Концепції нової Конституції України // Конституція незалежної України: У 3-х кн. –Кн.1: Документи, коментарі, статті. –К.: Українська правничка фундація, 1995. –С.9-14.

19. Ставнійчук М. Вдосконалення законодавства про вибори Президента України // Право України. –2003. -№ 12. –С.11-14.

Надійшла до редколегії 21.01.2004

ТОДЫКА О.Ю. ПРОБЛЕМЫ СТАНОВЛЕНИЯ НАРОДОВЛАСТИЯ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ И КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТЫ

Рассматривается взаимосвязь народовластия и конституционализма, анализируются теоретические и конституционно-правовые проблемы реализации народовластия, возникающие перед Украиной в условиях современной конституционной реформы. Определяется комплекс факторов, которые отрицательно влияют на становление народовластия на постсоветском пространстве.

TODYKA O.JU. PROBLEMS OF BECOMING OF DEMOCRACY: THEORETICAL AND CONSTITUTIONAL-LEGAL ASPECTS

The interrelation of democracy and constitutionalism is considered, theoretical and constitutional-legal problems of realization of the democracy, arising before Ukraine in conditions of modern constitutional reform are analyzed. The complex of factors which negatively influence becoming of democracy on the post-Soviet expanse is defined.



O.V. TURUTA

Національний університет внутрішніх справ

УДК 342.7

ПРИНЦИП РЕАЛЬНОСТІ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН

Досліджений принцип реальності прав і свобод людини і громадянина як одного з базових правових положень і умов формування правової демократичної держави; визначена структура й особливості складових елементів категорії "реальність прав і свобод": сформульовані висновки щодо загальних тенденцій реальності прав і свобод.

В Україні ідея побудови правової держави набула важливого значення з прийняттям Декларації про державний суверенітет України і Акту проголошення незалежності України. Україна, як молода демократична, правова і незалежна держава, перебуває на початковому етапі становлення. Воно відбувається в умовах глибокої кризи, що охопила суспільство. На шляху до правової держави, як і в

реалізації прав і свобод людини та громадянина, доводиться долати значні труднощі. При цьому, формування правової держави в Україні надзвичайно ускладнене не тільки економічною ситуацією.

З реалізацією ідей створення правової держави зв'язано визнання необхідності дотримання прав людини в Україні. В Конституції України закріплено, що права і